

G U R G H E N M A H A R I

Livezi în flăcări

(Epos)

Traducere din limba armeană,
note explicative și postfață
de SERGIU SELIAN

Notă asupra ediției române

Această versiune în limba română a cărții *Livezi în flăcări* (Այրվող այգեստաններ) de Gurghen Mahari este traducerea volumului al cincilea din seria de opere complete în 15 volume publicată de Editura Antares din Erevan. Volumul, care a văzut lumina tiparului în 2015, reconstituie manuscrisul original, fără modificările intervenite anterior atât la ediția princeps, cât și la cele următoare, cu excepția ediției științifice din anul 2004, când de asemenea a fost respectată forma inițială a romanului.

Întrucât epica este amplasată în Armenia apuseană, în care se utilizează ramura vestică a limbii armene, diferită prin mutație consonantică de ramura estică, transcrierea numelor proprii s-a făcut conform foneticii proprii armenei apusene, chiar și în cazul în care alterarea unor nume de proveniență internațională este flagrantă (ex: Bedros/Petros, Sarkis/Sarghis, Hagop/Hacob, Kevork/Ghevorg, Krikor/Grigor, Capriel/Gabriel, Tavit/David, Rupen/Ruben etc). S-a făcut excepție la numele unor personalități originare din Armenia răsăriteană în care fonetica este diferită, precum și la personalități istorice cu nume consacrate atât pe plan intern, cât și în străinătate în versiunea ramurii estice (ex: Dikran/Tigran cel Mare). S-a mai făcut excepție la toate toponimele și la cuvinte uzuale transcrise în fonetica ramurii estice (cea corectă, provenind din armeană clasică), deoarece ele sunt consacrate ca atare în literatura internațională. A fost menținută, însă, forma Bolis, abreviere deformată din cauza mutației consonantice pentru Constantinopol(is), ca fiind una răspândită printre armenii apuseni și în general diasporani (în paralel cu Smbol/Stambul variantă pentru Istanbul).

Scrierea lui Mahari abundă în noțiuni aparținând dialectului de Van, care au fost echivalate tacit cu traduceri adecvate, fără a se recurge la regionalisme similare din limba română, care ar fi apărut stridente în context.

De asemenea, autorul, din spirit de autenticitate, reia cuvinte și sintagme din limba turcă, uzuale în epocă (unele și astăzi) în lexicul armenilor de pe teritoriul Turciei. Ele au fost fie traduse în mod tacit, fie reconstituite în grafia turcă și explicitate în note (câteodată însuși autorul oferă tălmăcirea în chiar textul său). Pentru culoare, des folositul *canım* – dragul meu (a se citi *djanım*, în fapt de origine persană) a fost redat prin cvasiargoticul și intimul românesc *dragă*, indiferent de vârsta, sexul, rangul persoanei căreia îi este adresat.

Pe alocuri, în unele capitole (cânturi), apar pe un rând, pe două sau trei rânduri puncte de suspensie care în principiu ar avea rostul de a sugera absența unui text. În acest caz, însă, ele aparțin autorului și nu semnifică lipsa vreunui pasaj.

Din dorința de a oferi detalii precise și evident din scrupulozitate, la numele persoanelor menționate în carte au fost atașate anul nașterii și anul morții; acolo unde aceste date nu apar, trebuie înțelese că, în ciuda tuturor strădaniilor, ele n-au putut fi identificate în limitele surselor și resurselor aflate la dispoziție.

În *Note explicative*, au fost prelucrate în bună măsură informații din notele ediției din 2015, îngrijită de Grigor Adjemian, fiul autorului, și unde ele sunt ample și comentate pe larg în pasaje mult prea detaliate și redundante pentru cititorul român ca să nu se fi renunțat la ele. Pe de altă parte, au fost adăugate referințe și date noi, necesare aceluiași cititor, după cum au fost corectate, în consens cu autorul notelor, neconcordanțe depistate în acea ediție.

Exprimăm și pe această cale mulțumiri domnului Grigor Atjemian din Erevan pentru elucidarea unor noțiuni și date, preotului Der Khatjer Harutyunian de la biserica armenescă din Melbourne pentru traducerea unor expresii obscure, precum și doamnei Margarit Arakelian din Erevan, pentru a ne fi pus la dispoziție material documentar auxiliar.

Prefață în loc de Postfață

Așa cum marele om² original din Kars într-o zi a pictat și colorat localitatea sa de baștină, pierdută astăzi, și așa cum după el marele om³ original din Goris a adus pe scenă Kyoresul său, după pilda înaintașilor mei⁴ (care totodată au fost contemporani cu nedemnul de mine), am scris și eu pentru ultima oară Vanul⁵ meu.

Aș fi dorit ca, dacă în această lucrare există cât de cât un foc, el să fi ajuns la inima cititorului, iar fumul livezilor arse din neasemuitul meu loc de baștină să fi ajuns la barba lipsită de simțire a lui Dumnezeu și a numeroaselor sale creaturi.

Gurghen Mahari
1964, Erevan

CÂNTUL ÎNTÂI

1

Vântul sufla, seara, dinspre mare, iar când se înălța Luceafărul, dinspre munte.

Atunci, frunzele copacilor se răsuceau.

Și nu numai frunzele copacilor. Se răsuceau și ridurile apelor care curgeau liniștit, rufele atârinate la uscat pe acoperișurile plate, aripile morii de vânt care domina orașul, penele păsărilor care înnoptau în frasinii și în plopii înalți, ea însăși, seara, și agha⁶ Ohanes.

În ziua aceea, el se culcase târziu. Se culcase târziu fiindcă până seara târziu covorul lui oriental fusese tocit de moașă, de vecinii neli-niștiți, de fratele venit pe neașteptate de la țară, și scâncetele nou-născutului tociseră, dar nu covorul, ci urechile lui.

Da, mai cu seamă scâncetele nou-născutului.

Scâncetele nou-născutului s-au amestecat cu amintirile lui vechi. Când a luat prima oară, din mâinile moașei, mormanul acela plângăreț, aromitor, învelit în cârpe moi, i s-a părut că i-a fost dată o marfă și el avea să cumpănească pentru a-i hotărâni valoarea. A zâmbit și a spus:

— Cât costă?...

— O mie de galbeni, face o mie de galbeni, aghă Akhanes, uită-te între picioarele lui.

Agha Ohanes, care era citit și știa să socotească, a răspuns cu o vorbă de duh:

— Doică Taric, între picioare nu-s o mie, ci numai unul...

Moaşa Taric nu era citită, dar şi-a dat seama că trebuia să pună încă o întrebare:

— Ce-i lipseşte unuia ca să fie o mie? – a întrebat ea.

— Nişte zerouri rotunde, doică...

— Aghă Ohanes, dacă e unu, or să fie şi zerouri rotunde, mânca-ţi-aş sufletu'... S-o îngriji Dumnezeu...

— Doică Taric – s-a înviorat agha Ohanes –, băiatul e băiat... atâta lucru pricep eu, dar tu poţi să-mi zici ce fruct e ăsta?

— E-o pară, e-o prună, e pruncu' meu, poamă din pomu' meu, cu aluniţă, cu gropiţă, din cea mai aleasă spiţă...

Şi moaşa Taric a întors răspunsul la întrebarea pur ştiinţifico-teoretică a aghăi Ohanes într-o glumă plăcută, însoţită de un cântec corespunzător, de care a rămas satisfăcut până şi agha Ohanes. A pus în mâna moaşei Taric o meciidiye⁷ şi i-a poruncit acesteia cu o bucurie reţinută:

— Du-l, pune-l în braţele maică-sii!

2

S-a luminat de ziua. Agha Ohanes s-a întors pe-o rână. Aerul proaspăt de iunie a năvălit înăuntru pe fereastra deschisă şi el a simţit că i se zburlişeră vârfurile mustăţii. A inspirat din rărunchi şi, cu ochii întredeschişi, a aruncat o privire în cameră. Toate erau la locurile lor. Husele proaspăt puse pe canapele i-au mângâiat orgoliul: mâine vin musafiri – i-a trecut prin minte, pernele înşirate pe laviţă păreau să-i suradă cu tandră ospitalitate, iar de pe perete, deasupra oglinzii, îl privea, aşezat sub nuc, Tătucul Khrimian⁸. Agha Ohanes nu vedea nici nucul, nici pe Khrimian, dar se uita deasupra oglinzii şi ştia că... dar s-a şi arătat nucul.

Iar un pas mai încolo, e culcată nevasta lui, Satenic. Pe duşumeaua de scânduri, e întins covorul, pe covor sunt aşternuturile lor. Nou-născutul se află de partea cealaltă a Satenicăi. Acum, agha Ohanes ar fi dorit să audă scâncetele lui, dar în locul aceuia respiră greu,

neliniștit, mama lui, Satenic. Agha Ohanes se ridică ușor și atinge cu palma fruntea femeii.

— Ești treaz, bărbate?

— Da, și tu?

— Te duci azi la piață?

— Ce zici, să mă duc?

— Tu știi.

— Băiatul doarme?

— Pare liniștit, nu-i ca ceilalți. Bărbate, dar nu-i de prisos?

— Păi, ce să facem, hanîm'?

— Medicamente, leacuri, doctori.

— Scoală, hai, scoală, pune de cafea, eu n-am luat nevastă pentru doctori.

S-a lăsat tăcere.

— Fă tu azi cafeaua, eu nu pot – s-a auzit glasul nesigur al Satenicăi.

— Femeie, am uitat – a horcăit hazliu agha Ohanes și, pufâind, a dat să se scoale.

Dar i-a venit pe loc o idee:

— Lia, fată, Lia!

— Ce-i? – s-a auzit din camera de jos.

— Scoală și pune de cafea.

Tăcere. Asta înseamnă că porunca are să fie îndeplinită. Agha Ohanes s-a culcat la loc. A mângâiat gâtul nevastei și, parcă bucuros, a gângurit:

— Fată, tare ai slăbit!

— Ce să fac, ia să fi fost tu în locul meu!

— Aș fi murit! – a exclamat disperat agha Ohanes și a adormit, uitând și de prunc, și de nevastă, și de Lia care avea să facă pentru el cafeaua.

Era răzbit de aerul zorilor, îmbătător și somnifer. A dormit din nou, având parte de un somn ușor.

Acum, Khrimian se vede clar și distinct. Câteva ciori au trecut cârâind ca trezite din somn și soarele a luminat vârful plopilor înalți.

Iar la poalele acestora, în livezi, se întinde albastrul fumuriu și ceața albăstruie.

Agha Ohanes a avut un vis.

Venise de la țară recolta de grâne culeasă de pe câmp. Saci îndeșați, aranjați la rând, doi câte doi, sprijiniți unul de altul, erau aliniați în curtea largă. Țăranii și-au mânat boii în curtea dinafară și au cerut fână pentru ei. Agha Ohanes a scos din buzunar cheia fânarului și i-a dat-o asirianului Hormz.

— Du-te de adu fân, să fie uscat că-i mai sănătos.

— Iarbă verde.

— Nu, fân.

Agha Ohanes, în somn, a insistat cu o mânie reținută:

— Ți-am zis fân!

Hormz s-a dus și ceva mai târziu, scoțându-și căciula, s-a oprit în fața aghăi Ohanes:

— Stăpâne, vino să vezi.

Agha Ohanes a deschis ușa fânarului. În locul fânului, a văzut mănunchiuri de șerpi verzi târându-se și şuierând. Agha Ohanes nu s-a temut.

— Du-le boilor să-i mănânce!

— Îi duc – s-a supus Hormz.

Iar în curte stau nu boi, ci lei și tigri care mănâncă șerpi verzi. Agha Ohanes a înghețat de spaimă, dar nu s-a trezit. Șade pe un sac plin cu grâu și veghează. Țăranii duc sacii la hambar și îi deșartă. Sacul freamătă, se mișcă, se leagănă sub el, iar el nu se miră și fumează. Apare Satenic; îl bate pe genunchi și plânge:

— Aghă Akhanes, au adus șoareci în loc de grâu.

Șoareci! Și șoarecii dau năvală afară din hambar, se scurg unul după altul ca un potop, aleargă spre trepte, intră în camere, se cațără pe picioarele Satenicăi, iar sacul de sub el freamătă și se agită tot mai tare. Șoareci! Unul dintre ei, mai îndrăzneț și mai neobrăzat, caută un drum în sus, acolo unde șade agha Ohanes, scormonește, scociorăște, se furișează, se vâă, roade...

Agha Ohanes a gemut de durere și s-a trezit:

— Cafeaua n-a fiert?

— Nu – a răspuns Satenic; instalase de-acum pruncul în leagăn și îl legăna. – Ce-ai pătit?

— Am avut un vis urât, femeie, stau prost cu digestia.

— Ce-ai văzut?

— Șoareci – a rezumat agha Ohanes.

— Șoricelul e lângă mine...

— Șerpi – a adăugat agha Ohanes.

— Tu ești șarpe! – a conchis Satenic cu voce joasă și s-a ocupat de nou-născut.

Agha Ohanes s-a sculat, peste cămașa de noapte lungă, cenușie a îmbrăcat surtucul negru, și-a scos scufia de noapte, și-a pus pe cap fesul turcesc, a încălțat papucii de casă și cu pași ușori a ieșit în balcon. Era vioi și în bună dispoziție. În față, scăldată în lumina soarelui, Podgoria¹⁰ strălucea în rouă și în verdeață. Pe poarta livezii, ștevia, succulentă și deasă, parcă voia să se prelingă înspre curte și s-o inunde cu verdeață. Grădina de flori, îngrijită și alintată, privește mulțumită dând binețe, iar în livadă se coc fructele.

Se simte bine, foarte bine agha Ohanes. Mormăie ceva pe sub nas, nu e limpede ce anume, se roagă sau face o socoteală? Apoi, își mângâie mustața, își freacă bărbia și cugetă:

— Azi e zi de bărbierit.

Pe urmă, și-aduce aminte de vis și murmură nemulțumit:

— Da, da... stau prost cu digestia...

Ca om pozitiv, adesea nu crede nici chiar în realitate, ci crede numai atunci când supraveghează personal, verifică, pipăie, se convinge. Iar viselor, ca om luminat, nu le dă nicio importanță. Povestește amănunțit cele mai rele vise, ba chiar adăugând de la sine, iar la sfârșit conchide:

— Stau prost cu digestia.

Sau:

— Am dormit prost azi-noapte.

Casa se trezea. Lia a dus sus cele de trebuință pentru spălat și cu cana gălbuie în mână a stat pregătită să toarne apa. Agha Ohanes,

fără să zorească, și-a scos fesul, i l-a pus Liei pe cap, ceea ce i-a dat fetei un aspect caraghios, dar simpatic, apoi a început să se spele zgomotos, plescăind și fornăind, stropind-o pe Lia cu apă.

Când a terminat, Lia și-a luat prosopul moale de pe umăr, l-a pus cu grijă în mâinile tatălui său și a strâns obiectele de spălat.

— N-ai făcut cafea – a spus cu convingere fermă agha Ohanes, parcă nu atât ca să facă o observație, cât ca să fi înregistrat o mărturie.

— Am pus ibricul – a roșit fata și, scoțându-și fesul de pe cap, și l-a petrecut pe mână și a așteptat. Tatăl a aruncat prosopul pe umărul fetei, și-a pus fesul și a poruncit pe un ton blând:

— Pune și samovarul, spune-i bunicii să frigă niște carne, să umple rachiul și vin în sticle, și tu îmbracă-ți rochia verde... ai o surioară, știi?... a adus-o barza...

— Nu-i surioară, e frățior – l-a corectat Lia.

— Și p-asta o știi? – și, în semn de alint, i-a dat fetei un bobârnac peste nas.

O bătrânică scundă a urcat treptele spre balcon. S-a apropiat tiptil și, îndepărtându-și basmaua de pe gură, a zâmbit drăgăstos. Bătrânica era mama aghăi Ohanes. Mai curând îi putea fi soră mai mare, atât era de greu credibil ca agha Ohanes încă să aibă o mamă... Armeanului aceuia onorabil i se potrivea mama precum cizmele unui bătrân de șaptezeci de ani. Firește, agha Ohanes era departe de a avea șaptezeci de ani, dar nu-i stătea bine să aibă o mamă. Da...

— Akhanes, te duci azi la piață?

— Nu știu, mamă, să mă duc ori ba – s-a gândit și a surâs –, iar ai un nepot...

— Trei e-un număr plăcut lui Dumnezeu, fiule, e bun și ăsta... s-o duce azi careva?

— S-o duce... tu pregătește ceva de-mbucat. Ce face Mkho?

— Ce să facă bietu' băiet, doarme... a suspinat bătrâna.

— Hai, mă duc la piață... Arunc un ochi la prăvălie, iau câte ceva și mă-ntorc...

— Nu te bărbierești?...

— Îmi beau cafeaua și plec.

— Mă duc și eu, s-aprind toniru'¹¹, Doamne-ajută! – s-a precipitat îngrijorată bătrâna.

— Nu vrei s-o vezi pe Satenic?

— Sări-mi-ar ochii – bătrâna s-a plesnit cu mâinile peste genunchi –, mi-a ieșit din cap!

Și, cu pași mărunți, a dat fuga spre odaia nou-născutului. Acolo, s-a uitat la noul ei nepot și a găsit că avea ochii tatălui ei, iar fruntea era „șapte zile, șapte nopți” a mamei ei, Vosgukhat hanîm. Nora i-a amintit că același lucru spusese și despre Suren, și despre Lia, lipindu-i în acest fel de asemănări ereditare și pe ea, și pe bărbatul ei... După asta, nora a considerat o obligație formală să spună:

— Măicuță, vreau să mă scol.

— Nu, păcatele mele, stai culcată, și azi, și mâine...

Cu toate acestea, n-a ezitat să povestească pentru a treia oară că ea îi nascuse pe copiii ei și a doua zi luase rufele adunate „cât un munte” și fusese veselă și sănătoasă „ca un castravete verde”.

— Una eram noi, altfel sunteți voi, mă duc s-aprind toniru', Doamne-ajută! – a încheiat bătrâna și a ieșit.

3

Fumul tonirului atârână în vălătuci deasupra livezilor. Dimineața privește veselă, și dimineața este dimineată doar pentru sine, frumoasă și limpede ca Dumnezeu, nu știe cine o venerază, cine o mistifică, pentru cine e o spaimă și cine se uită la ea cu ochii înlăcrimați. Dar, dacă nu există Dumnezeu, dimineața există. Ea privește din eter și din munți, din ferestre și din lucarne, și este frumoasă. Ce-i pasă ei că Mkho doarme într-un colț al încăperii tonirului, iar agha Ohanes își mângâie mustața și bea cafea?

Când agha Ohanes a terminat de băut cafeaua și și-a îmbrăcat straietele, Mkho de-acum se sculase și înșeua măgarul său sur și pe cel alb al aghăi Ohanes. Mama a venit și a deschis poarta dinspre stradă, lăsând să treacă măgarii și cei doi fii ai săi. Aceștia au încălecat măgarii

și bătrâna a privit în urma lor până ce nu s-a mai auzit clinchetul clopoțelilor atârnați la gâturile animalelor, iar ele au dispărut la răspântie.

Înaintau pe drumul lat, mărginit de plop și de sălcii, care ducea la oraș.

Agha Ohanes călare pe măgarul lui alb și Mkho călare pe măgarul sur.

Pășește măgarul alb al lui agha Ohanes, cu șaua acoperită cu un covoraș și cu clopoțelii sunători, și împreună cu el, alături, animalul lui Mkho, incomparabil mai modest îmbrăcat.

Se duc la piață.

Mkho n-a mâncat nimic. Ar vrea să mănânce ceva, dar nu știe cum să-și exprime dorința. În cele din urmă, oprește măgarul în fața unei brutării și, azvârlind zece parale, ia o foaie caldă de lavaș, pe care începe s-o înfulece cu poftă.

Când măgarii lor ajung unul lângă altul, Mkho spune:

— Nu-mi place orașul.

— De ce, nu-i pâinea dulce?

— De dulce e dulce...

— Atunci de ce?

— Să cumperi pâinea pe bani?!

— Te-ai învățat... ce-ți pasă? – îl înțeapă agha Ohanes cu îngăduință.

— Se zice că la Stambol și apa e pe bani... E vreo veste de la agha Hamparțum? – își amintește deodată Mkho.

— E.

— Cum îi merg treburile?

— Și-a mărit prăvălia, învârte treburi mari... Unu-i Bolisul, unu-i agha Hamparțum, cine să priceapă?

Au mers înainte unul lângă altul. Clopoțelii sprintari ai măgarului aghai Ohanes au insuflat vitalitate și vioiciune și în măgarul lui Mkho. Acesta pășește cu nu mai puțin elan, cu urechile ciulite, menținând chiar și ritmul pașilor.

— N-am vorbit despre treburile noastre – a spus îngândurat Mkho când parcurseseră de-acum o bună parte din drum și el răpusese și ultima bucată de lavaș.

— Nu-i nimic, om vorbi, azi sunt cam împrăștiat.

— Știu, azi ești proaspăt tată de copil, ce să-ți mai ardă de treburi?! Om lăsa pe altă zi.

Și a început să cânte.

A cântat și și-a adus aminte de copiii săi, de nevasta lui, Isguhi, de sat, de arături și de semănături, de oi și de vite.

...Un drum lat și șerpuit iese din oraș. Se târăște pe coasta muntelui, se încolăcește pe mijlocul dealurilor, apoi se înalță, se înalță, se înalță, iar jos, într-o vale încețoșată și lipsită de copaci, dar bogată în ape, este satul. Drumul coboară cu avânt și unduindu-se, coboară întruna, se odihnește și continuă calm și drept, iar peste vreo zece kilometri apare satul.

Eрмант.

Un sat de asirieni și de kurzi, în care sunt și câteva case de armeni. Au trecut cincisprezece ani de când Muratkhanienii au aici pământuri și ogoare, țin aproape două mii de cornute mari și mici, vâcari și oieri kurzi, asirieni, armeni, dar sunt mulțumiți îndeosebi de asirieni. Muratkhanienii sunt patru frați: agha Hamparțum, care trăiește la Bolis și se ocupă cu negoțul, agha Ohanes, apoi „învățătorul” domnul Kevork și Mkho. Cu zece ani în urmă, Mkho a plecat într-o vară la sat ca să vegheze asupra aratului și semănatului, a plecat și n-a mai vrut să se înapoieze la oraș. Acolo s-a și însurat, a făcut copii și a rămas. Are grijă de mersul lucrurilor, în fiecare an își oprește partea sa și restul trimite la oraș.

Când a murit, agha Muratkhanian Murat a lăsat un testament. Conform aceluia testament, îi lăsa aghăi Ohanes tot avutul său, socotindu-l cel mai sedentar și mai merituos. Printre altele, răposatul își exprima speranța deplină că moștenitorul său apropiat, Ohanes, nu avea să îngăduiască vreodată ca tustrei frații ceilalți să-i pângărească numele și amintirea, și, după conștiința și cinstea lor, avea să-i facă părtași la avutul familiei. La numai o lună după moartea

aghăi Murat, Hamparțum a luat o sumă rotundă și a plecat la Bolis. S-au făcut doisprezece ani de când trăiește acolo și în fiecare an își extinde casa de comerț. Agha Ohanes, când a auzit despre succesele lui, i-a expediat o scrisoare în care, în mod diplomatic, i-a oferit un ajutor din „avutul familiei”. După o lună, a venit un răspuns sec că el era bine, slavă Domnului, și deocamdată nu avea nevoie de vreun ajutor.

N-a priceput.

Celălalt frate, „învățătorul”, care predă religia și istoria la una dintre școlile parohiale locale, a părăsit cariera pedagogică. Fiind dedat la băutură, n-a izbutit să împace cazinoul¹² cu școala, vinul și rachiul cu religia și cu istoria. Inițial, colegii lui au încercat să închidă ochii, directorul evita chiar să i se uite în ochii înroșiți când intra în cancelarie cu pași nesiguri. Dar domnul Kevork a devenit tot mai greu de suportat. În sertarul lui, au apărut sticle de rachiu. Nu încăpea îndoială că el nu se mulțumea să bea afară și își continua preocuparea spirituală între pereții școlii. Dar unde bea el? În timpul lecțiilor, predă elevilor ca toți ceilalți, iar în recreații cancelaria era plină cu învățători și coridoarele cu școlari.

Enigma a fost rezolvată atunci când directorul, într-o bună zi (s-o spunem totuși că ziua aceea nu era chiar de tot bună: cerul era mohorât, iar de dimineață începuse să plouă mărunț), *într-un anumit loc*, a găsit o sticlă goală. Da, nu încăpea îndoială că domnul Kevork, pentru a-și potoli setea de neînțeles, alesese un loc în care tot ce se petrece după ușile închise nu poate fi urmărit...

În ziua următoare, l-a abordat ofițerul de serviciu:

— Domnule Kevork, sunteți chemat la director.

— Unde-i? – a întrebat el, simțind instinctiv că nu pentru ceva de bine îl chema directorul.

— Vă rog să mergeți la cabinetul directorului.

— Bine, o să mă duc.

— A spus să mergeți de îndată – a insistat ofițerul de serviciu.

— E așa de important? – a întrebat el sperând să afle ceva și a încercat să surâdă.

— Nu știu – i-a retezat-o ofițerul de serviciu și a sunat clopoțelul. Fără voie și agale, s-a îndreptat spre cabinetul directorului.

Urcând scara cu pași silențioși, și-a auzit rostit numele și s-a oprit. În capul scării, se aflau doi colegi de-ai lui, care discutau cu voce joasă.

— E o nerușinare, nu ne face cinste – spunea domnul Mampre.

— S-a verificat, totuși?... Să nu fie o neînțelegere – se îndoia domnul Eghișe¹³, jucându-se cu lanțul ceasului.

— Dragă, ce neînțelegere poate să fie? Domnul director a văzut sticla goală de rachiu în closet... Tu ai aruncat-o sau poate eu?...

— Nu-nțeleg, atâta viciu...

— Poți să-nchizi ochii? Dacă află elevii, își bat joc de noi... directorul l-a și chemat.

Parcă ar fi căzut un foc pe capul domnului Kevork. S-a întors cu pași mărunți și, în loc să meargă la cabinetul directorului, a intrat în cancelarie, și-a descuiat dulapul cu o cheiță, a scos de acolo o sticlă pe jumătate plină cu rachiu, a ascuns-o într-un buzunar interior, apoi și-a pus fesul și, ca un hoț, s-a furișat afară din școală.

Și dus a fost.

...Merg cei doi frați prin umbrele sălciilor și fiecare dintre ei își are gândurile sale.

Agha Ohanes trage din pipa sa lungă de rășină, cu capul cât un ou de vrabie. Inspiră adânc fumul tutunului de Trabzon și îl expiră. Mkho, care nu este fumător, se gândește, socotește, pune cap la cap și e mulțumit, foarte mulțumit și îl privește pe fratele său. Are atâtea să-i spună despre treburile lor!... Iar frate-su... nu, pentru el „nu azi, în altă zi”...

Acum, Mkho se simte prost. Au intrat în piață. Vrea să cumpere pentru Isguhi (i-a promis) trei arșini de creton, pantofi pentru Sirak, și pentru Mariam ceva... Să spună, să nu spună? Păi, Mkho n-are bani, de unde să aibă el bani, ca să...

Nu, are să-i spună aghăi Ohanes, neapărat are să-i spună; chiar de la prăvălia lor are să ia el tot ce trebuie și să-i dea lui.

Iată și prăvălia aghăi Ohanes. Dintotdeauna regula a fost așa: agha Ohanes intră, iar Mkho așteaptă la ușă până ce fratele lui își termină treburile. De data aceasta, însă, coboară și el de pe măgar și intră în prăvălie în urma aghăi Ohanes.

Agha Ohanes se face că nu vede, iar când vede are o singură îngrijorare:

— Vezi nu cumva să fugă dobitoacele.

— Nu, dragă, unde să fugă?

Acum, Mkho privește în jur în prăvălie. Ce bogăție! Atâtea pânzetur, stambe, atâtea marfă!...

Din fundul prăvăliei, cu respectuoase plecăciuni, se apropie un tânăr. Cei doi vânzători încremenesc pe locurile lor, cu ochii țintă la agha Ohanes, iar agha Ohanes dă instrucțiuni:

— Cățelandrilor ăstora – arată spre vânzători – dă-le câte un bacșiș de cinci kuruși. Tu vino diseară la noi... să n-aduci catastiful de vânzări-cumpărări – adaugă zâmbitor, ca să dea de înțeles că nu-l invita oficial pe slujbașul său.

Set – așa îl cheamă pe tânăr – își ciupește vârfulurile mustății cu degetul mare și cu arătătorul și cu o înțelegere plină de căldură și de respect replică:

— Deja?

— Deja, deja.

— Băiat, ori... băiatul e drăguț, dar la Bolis fata are mare trecere.

— E băiat... Azi n-a venit marfă?

— Încă nu.

— Cheamă-l pe bărbierul Safar.

A venit bărbierul cu uneltele lui, l-a așezat pe agha Ohanes și s-a postat în fața lui.

Mkho era cufundat în gânduri. De unde a strâns atâtea bogăție fratele lui? Le dă câte cinci kuruși vânzătorilor, or el dacă ar avea cinci kuruși... ar lua o basma pentru Isguhi.

În acest timp, intră în prăvălie un funcționar turc, cu hamalul după el, cumpără trei topuri de pânză și plătește cu galbeni... Mkho abia mai respiră... atâta bogăție...

— Să-i duc o basma lui Ișguhi – nu s-a mai putut abține Mkho.

Are de-acum douăzecișisase de ani și pentru întâia oară se simte rușinat.

— Să mergem – spune cu o rece nepăsare agha Ohanes, gata bărbierit, și pășește spre ușă. Mkho îl urmează. Mkho își amintește de tainul său de grâu, de resturile de făină, își amintește și sufletul i se ușurează. N-are să-și mai amintească nici măcar refuzul indirect al fratelui său. Are să plece la sat și are să deschidă o prăvălie. Dar cine să cumpere în sat făină, ca să-i dea lui bani? Niciodată n-a avut mai mult de un kuruș, doi, și asta numai atunci când la el acasă trăgea un „grup”¹⁴, vreo opt-zece inși care mâncau, beau sub acoperișul lui vreme de opt-zece zile, iar lui Sirak și Mariamei le dădeau bani negri ca să le facă o bucurie.

Asta a fost sursa banilor lui.

Agha Ohanes s-a și urcat pe măgarul său muzical. Mkho îl urmează.

— Mkho!...

— Aici sunt.

— Să merem la Araruț meydan¹⁵.

— Pentru ce?

— Să luăm câte ceva.

— Ai bani la tine? – întreabă Mkho nu se știe de ce.

Tăcere.

Au ajuns la meydan.

O piață mare, pe trei laturi prăvălii fără firme, iar în capăt, biserica armenească.

— Aghă Khacidur! – a chemat agha Ohanes oprindu-se în fața unei prăvălii. – Bună ziua.

— Bună să-ți fie inima, aghă Ohanes – i-a răspuns un om încărunțit, cu mustață groasă, purtând fesul turcesc tras pe frunte; șezuse ghemuit și acum se străduia să se ridice în picioare.

— Șezi, șezi, aghă Khacidur, nu te chinui!

— De câte ori ai venit la ușa prăvăliei mele și eu nu m-am sculat în picioare? – agha Khaciadur a reușit în cele din urmă să se ridice, salutând turcește.

— Aghă Khacidur, am o problemă specială.

— Sluga.

Agha Ohanes a scos din sân o pungă lunguiață, a scuturat-o în palmă, i-a desfăcut legătura de la gură, a lărgit deschizătura și a golit fundul ei. În ochii lui Mkho au strălucit câțiva galbeni. Agha Ohanes a luat câțiva dintre ei, i-a întins aghăi Khaciadur și a comandat:

— Satenic a noastră s-a ușurat... rachiu, vin, dulciuri, coniac... cum știi mai bine... Și tu...

La capătul pieței, au răsunat detunături. Galbenii parcă s-au topit între degetul mare și cel arătător în mâna aghăi Ohanes, iar mâna întinsă a aghăi Khaciadur s-a tras înapoi și a intrat în propriul buzunar. Parcă s-ar fi repezit careva asupra lui ca să-l jefuiască. Într-o clipită, toate obloanele prăvăliilor s-au închis cu zgomot, la fel a făcut și agha Khaciadur, fără să-i mai acorde atenție onorabilului său compatriot.

— E-un bețiv, un bețiv, l-au prins, nu e nimic! – au strigat din piață, iar prăvăliașii au răsuflat ușurați. Mulți dintre ei, după ce au redeschis prăvălia, au început să se laude că ei nu se temuseră, că și-au dat seama că nu era ceva serios, că dacă ar fi fost o „faptă” altfel ar fi răsunat pușca și așa mai departe... În sfârșit...

Mkho a asistat la evenimentele acestea cu o indiferență sastisită. Ca unul care intrase în mare și n-a simțit venirea ploii. Agha Ohanes doar o clipă s-a fâstâcit, dar imediat și-a venit în fire. Agha Khaciadur a mormăit ceva la adresa vieții și a nesiguranței și și-a notat comenzile aghăi Ohanes ca să nu le uite. A tras obloanele prăvăliei.

— E devreme încă, aghă Khacidur, de ce-ai închis?

— Aghă Akhanes, azi-noapte am avut un vis urât, n-am nevoie de câștigul de azi.

— Stai prost cu digestia, dragă.

— Unde-i visul, unde-i burta! – a rostit agha Khaciadur pe un ton care nu admitea obiecție, turnând apă rece pe opinia fermă a aghăi Ohanes. – Ei, eu m-am dus.

— Să nu uiți, așa cum știi, să nu uiți măslinile, și tu... O să petrecem.

— Treaba noastră e lesnicioasă, aghă Akhanes – a surâs el și a plecat după cumpărături.

Cei doi frați s-au îndreptat spre casă. Tot drumul n-au schimbat o vorbă. Soarele se reflecta pe rășina galbenă a pipei lui agha Ohanes și pe clopoștii arămii ai măgarului alb.

4

Domnul Kevork aproape că a fugit de la școală. O senzație neplăcută îi strângea pieptul. De câteva ori se dusesse la fratele său și de fiecare dată căpătase niște galbeni. De ambele părți, își dădeau seama că nu mai aveau nimic de împărțit. Dar ceea ce se întâmplase îi dăduse peste cap socotelile lui Kevork, dacă avusese în general așa ceva. El nu avea nicio pretenție specială la moștenire. Considerase firească hotărârea tatălui lor, pentru că el nu arătase niciun interes pentru vreo activitate comercială sau organizatorică. Acei câțiva galbeni pe care îi primise de la fratele său mai mare erau pentru el nu o parte din moștenirea paternă, ci un fel de ajutor frățesc. Ce vorbă, după despărțirea de casa părintească, el nu și-a putut întreține familia. Cei optsprezece galbeni primiți anual de la școală i-ar fi ajuns cu prisosință, dacă prietenia cu vinul și cu rachiul nu l-ar fi costat. O treime din venitul lui se ducea pe calea aceea incertă. Iar calea aceea incertă... Câte cugetări eroice, lucrări supranaturale, făptuiri cinstite, câte vorbe mari, jurăminte, bune intenții, decizii au fost deșertate în negura acelei căi incerte... dar, când se trezea în dimineața următoare, cele mai drepte și concrete lucruri erau capul său îngreuiaț și portofelul ușurat. În capul lui, în locul muzicii din cazinou, răsunau vorbele dojenitoare ale soției Verjin și mai răsunau dangătele